

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŐTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 1

Güz 2004

TÜRKİYE'DE AİLE İÇİ İLETİŞİM VE İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR MODEL DENEMESİ

Doç.Dr. Aylin GÖRGÜN-BARAN

Abstract

Family problems seem to have negative effects on the functions of family in Turkey. One of such problems is the lack of communication among family members. Thus, they have difficulties in having healthy relationships. It has been known that the rate of nucleus family in Turkey is high (%67.10, DPT, 1993). However, traditional relationships play a significant role in families. It is thought that the breakdown of such relationships can be addressed in terms of functionalism, interactionalism and exchange theory. This study deals with the development of a model about the healthy establishment of communication and relationships in family.

Key Words : family models, in-family communication, explicit communication, interaction.

Giriş

Günümüzde sıkça sorulan sorulardan biri aile içinde iletişimin neden yetersiz olduğu ve sağlıklı iletişimin nasıl sağlanacağı sorusudur. Aile içi ilişkilerde uyumun olduğu kadar çatışmaların da yaşanması sosyolojik gerçekliklerle bağdaşmaktadır. İnsan ilişkilerinin yoğun ve sık dokulu bir biçimde yaşandığı aile ortamında, uyum ve çatışma süreçlerinin her ikisinin de bir aradalığı kaçınılmaz gözükmemektedir. Çünkü bu, paradoksal bir durum olmakla birlikte çatışmaların olabildiğince aza indirilebilmesi için aile üyeleri arasında açık iletişimin kurulmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

Aile içi ilişkilerde, uyum ve çatışma her halükârda iletişim kurmayı zorunlu kılar. Diğer bir ifade ile aile içi ilişkilerin düzenlenmesinde iletişim, hem uyumun sağlanması hem de çatışmanın çözüme ulaştırılabilmesi için temel bir öge oluşturur. Giddens'in (1997:179) belirttiği gibi demokrasinin ailede başladığı, ve giderek topluma yansıdığı görüşü dikkate alınır ise aile içi iletişimin ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bununla birlikte aile, çocukların yetiştirilme sorumluluğunu taşıyan bir akrabalar grubu olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda aile içi iletişimi önemli kılan öge duyguların, düşüncelerin, davranış ve tutumların karşılıklı olarak aktarılması sürecinde sembollere atfedilen anlamların ortak paylaşımının sağlanmasıdır. Bunun gerçekleştirilmenin yolu ise aile üyelerinin birbirleri ile açık iletişim kurmalarından geçmektedir.

Ailenin değeri konusunda literatürde çelişkili açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Bazı kaynaklarda ailenin varlığı yüceltilip kutsallaştırılırken, bazılarında gereksizliği üzerinde durulmaktadır. Bunun önemli nedenleri arasında sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde ailenin işlevlerinin azalması, aile yapısının

küçülmesi ve boşanma oranlarının artması gelmektedir. Aile adına yaşanan bu olumsuzluklara karşın, halen evlilik oranlarındaki artış ve ailenin azalsa bile bazı işlevlerinin geçerlilik taşıması, ailenin bir kurum olarak devamlılık göstermesini olanaklı kılmaktadır.

Dünya üzerindeki farklı toplumlarda çok çeşitli aile biçimlerinin varolduğu bilinmektedir. Ancak gelişmemiş ve az gelişmiş toplumlar göz önüne alındığında geleneksel aile yapısında önemli bir değişimin olmadığı görülür. Kuşkusuz sanayileşmiş endüstri toplumları ile gelişmekte olan toplumların aile yapılarında önemli değişimler gözlemlenmiştir. Bu değişimlerin kaynağını batı kültürünün diğer kültürler üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki, dünyada çekirdek aile, baskın konumunu sürdürmekle birlikte, aile içi ilişkilerde genellikle ataerkil anlayış yaygınlık taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, aile içi iletişimin nasıl olduğunu, bu iletişimin sağlıklı kurulabilmesi için nelere dikkat edilmesi gerektiğini, sosyalleşme sürecinde bunların çocuklara nasıl kazandırıldığını, aile yapılarında hangi tür ilişkilerin egemen olduğunu açıklamak ve Türkiye’de anne-babaların çocukları ile olan ilişkilerinde açık iletişim kurmanın kaçınılmazlığını vurgulayarak bir model geliştirmektir.

1. Aile Konusuna İlişkin Kavramsal Çerçeve

Ailenin birincil grup olduğu ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı bilinmektedir. Grup içinde bireyler karşılıklı ilişki, iletişim ve etkileşim içindedirler. Bireyler varlıklarını ve yaşamlarını birbirleriyle bağımlı ve birbirleri ile ilişki içinde sürdürürler. Bu anlamda sosyal ilişki, bireyler ve gruplar arasında cereyan eden etkileşim bağı olarak tanımlanabilir. Böylece sosyal ilişki, bireyin, gündelik yaşam içinde gerek birincil gerekse ikincil gruplarda kurduğu tüm ilişkileri kapsar. Birey bu ilişkilerini statü ve rolleri aracılığı ile yerine getirir.

İletişim ise, hem iletilerin karşılıklı olarak aktarılması hem de anlamların üretimi, paylaşımı ve değişimi sürecidir (Fiske 1996:16). İletişimin var olabilmesi için iletişimde bulunan en az iki kişinin birbirlerine yönelik davranmaları aynı zamanda iletinin anlam içeriklerinin de karşılıklı olarak paylaşılması gerekir ve bu gerçekleşince iletişim kurulmuş olur. Ancak istenmiş ve amaçlanmış olan anlamların paylaşılması gerçekleşmemiş ise iletişim engellenmiş ya da başarısızlığa uğramış demektir.

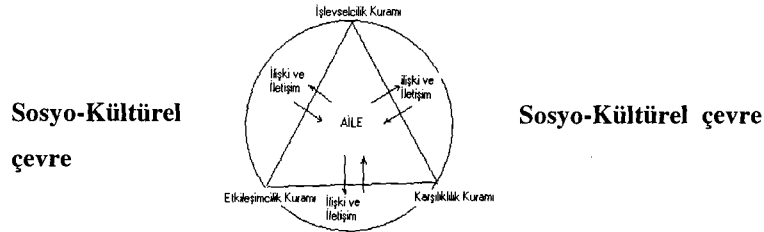
Aileye işlevselci açıdan yaklaşırsak, ailenin sosyal bir organizasyon olduğunu ve aile üyelerinin her birinin bir rolü bulunduğunu ve bu rolün hak ve sorumluluklardan oluşarak birbirini bütünlediğini söyleyebiliriz. Dolayısı ile aile üyelerinin yapması gereken görevler belirginlik kazanarak bir beklentiyi getirmekte ve kadından beklenen görevler, erkekten beklenen görevler gibi ayrılmış bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu ayrılmış yapı aile içi ilişkilerin statü ve roller bağlamında hiyerarşik bir yapı oluşturmasına ve babanın evin reisi olarak görevleri düzenlemesine yol açmaktadır (Klein & White 1996:165-170).

Öte yandan aile içi ilişkilere sembolik etkileşim çerçevesinden bakarsak, aile üyelerinin her birinin “aktif aktör” olduğu görevlerin beklentiler yerine süreç içinde oluşan kurallar aracılığı ile yerine getirildiği görülür. Örneğin, aile yaşamı bir grup

kuralları esnekleştirir (Ritzer 1985:302-304). Bu noktada vurgulanması gereken bir durum da aile üyelerinin iletişim sürecinde kendilerini süje (özne) oldukları kadar obje (nesne) olarak da algılamalarıdır (Görgün-Baran 1997:50-51). Aile üyelerinin kendilerini hem süje hem de obje olarak algılamaları aile içinde karşılıklı anlaşmayı ve uzlaşmayı getirir.

Aile içi ilişkilere karşılıklılık (değiş-tokuş) ilkesi açısından yaklaştığımızda aile içi ilişkileri düzenleyen belli kaynakların olduğu görülür. Diğer bir ifade ile kadın ve erkek evlilik kurumu ile birlikte aile oluştururken belli kaynaklar getirirler. Bu kaynaklar (maddi ögeler, statü, sevgi, arkadaşlık, sex, ev hizmetleri vs.) karşılıklılık ilişkisine girer ve eşlerin birbirlerine sağladıkları doyum temelinde uyum gerçekleşir. Karşılıklılık, taktir edilme ve bunun sağladığı doyumla doğru orantılıdır. Genellikle bireyler sosyal ilişkilerinde ödül elde etmek, başarı göstermek çabası içindedirler. Çünkü ödül ya da taktir edilme bireyin motivasyonunu artırarak bireyi aktif olma konumuna getirir. Ödül olmayan bir ortamda birey davranışları yönünde maliyeti azaltmaya çalışır, ödüllendirme arttıkça birey kârını en yüksek duruma çıkararak davranışları tercih eder. Böylece ödül onaylanan bir davranışın pekişmesini sağlar. Kaynaklar karşılıklılık ilişkisine girerken, uzlaşmayı sağlayıp uyumu getirdiği gibi, aile içinde çatışmanın da nedeni olabilir. Bireyler arasındaki kaynakların eşitsizliği çatışma yaratır ve en fazla kaynağa sahip olan bireyin gücü elde tutma olasılığı yükselir. Ayrıca en fazla kaynağa kim sahip ise en fazla ödülü onun aldığı ve görüşmeden güçlü çıktığı görülür (Klein & White 1996:218-219). Ancak çatışma görüşmeyi diğer bir ifade ile açık iletişim kurmayı zorunlu kılar. Bu bağlamda eşlerin eşit oranda kaynaklara sahip olarak bunları değiş-tokuş yapmaları gücün tekelleşmesini görelî anlamda engelleyebilir.

Bu açıklamalar çerçevesinde kuramların biraradalığı söz konusu olduğunda bir aile modeli geliştirmenin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu model üçlü saç ayağı oluşturacak biçimde kuramları bir araya getirerek aile içi ilişkilerin görelî anlamda sağlıklı kurulmasına yol açabilir. Etkileşimcilik ve karşılıklılık kuramlarının işlevselcilik kuramından türetildiği bilinmektedir. Ancak bu üç kuram birbirinden bağımsız olarak ayrı ayrı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada üç kuramın biraradallığına ilişkin bir model geliştirmenin mümkün olduğunu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu model üç farklı kuram içine oturtulan aile biriminin iletişim ve ilişkiler çerçevesinde karşılıklı olarak etkileşime girerek dairesel bir alan oluşturmaktadır. Model aynı zamanda sosyo-kültürel çevre bağlamında etkileşim halinde konumlanmaktadır.

2.Aile İçi İletişim

Watzlawick (Gökçe 1993:28), insanoğlunun her halinin bir mesaj (ileti) ifade ettiğini, dolayısı ile iletişimsizlik halinin mümkün olmadığını belirtir. Buradan yola çıkarak iletişim ister sözlü ister sözsüz, ister yazılı isterse jest ve mimikler aracılığı ile olsun bireyler arasında bir anlam ifade eder. Dolayısı ile iletişim bireyler arasında anlamların ortak paylaşımı olarak tanımlanır. Aile içi iletişim ile ilgilenen yazarlar evlilik etkileşiminin bir sistem olduğunu bu sistemde kocanın karısına yönelik bir sonraki davranışının karısının kocasına gönderdiği önceki mesaja bağlı olduğunu belirtirler (Klein and White 1996:171). Aile içinde eşlerin birbirleri arasındaki ilişkileri, anne-baba olarak çocukları ile olan ilişkileri ve kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkileri böyle bir iletişim süreci içinde gelişir. Aile içindeki bireylerin tüm varlığı bizzat iletişimin kendisini oluşturmakta ve aile içi iletişim adını almaktadır. Çünkü sosyal bir organizasyon olan aile kendi içinde bir yapılanma oluşturmakta ve ilişkiler bu yapılanmaya göre anlam kazanmaktadır. Eğer kurduğumuz iletişim paylaşımcı, uzlaşmacı ve eşitlikçi bir durum alıyor ise aile içi ilişkilerin demokratik olduğundan söz edilir. Aksi durumda erkeğin sözünün geçerli olduğu ve ilişkilerin paylaşımcı olmayan bir biçim aldığı durumlarda ise ilişkiler hiyerarşiye dayanalı otoriter bir yapı sergiler. Bu durumda ayrışımçı ataerkil ilişkiler gelişir, iletişimin kurulması beklentilere dayanır ve iletişim dolaylı ve sözsüz bir biçim alır. Bu iletişim türü ilişkiyi zedeler ve sorunlu hale getirir. Örnek vermek gerekirse, babanın otoritesinin hakim olduğu ailelerde genellikle çocuklar babalarına isteklerini iletmek üzere annelerini devreye sokarlar. Bu durum, babaya saygıdan çok korkuyu ifade eder ve iletişimi dolaylı hale getirir. Çocuk, babayla iletişim kuramadığı gibi sevgisinden de mahrum kalacağından bu durum arzu edilir bir iletişim ve ilişki biçimi değildir.

Çekirdek aile anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Eğer bu durum üç-dört kuşağın bir arada yaşamasını olanaklı kılıyor ise geniş aile olarak iletişimin yükünü artırmaktadır. Kuşaklar arasında iletişimin kurulması, ailede yaşlı ve genç kuşağı bir araya getirmesinden dolayı anlam kodlarının değişmesi nedeniyle zorlaşmakta, hatta bazan iletişim kurulamamaktadır. Çocukluktan gençliğe geçiş ve sonrası sorunlu bir dönemdir. Gencin anlayışa ve ilgiye ihtiyacının en yoğun olduğu zamanda yalnızca annesi ya da yalnızca babası ile iletişim kurması sorunlarının üstünü kapatmasına ve giderek büyümesine neden olur. Bu durum aile içinde iletişim ve ilişkilerin bozulmasına yol açar. İletişim bozukluğu ile baş etmenin yolu, ailelerde açık iletişim ya da doğrudan iletişim adı verilen kiminle konuşmak isteniliyorsa doğrudan o kişi ile iletişim kurmaktan geçer. Ayrıca aile içi ilişkilerde eşlerin birbirleriyle, anne ve babaların çocuklarıyla diyalog kurmaları ve arkadaş olmaları kaçınılmaz gözükmektedir.

Aile içi iletişim denilince, eşler arası iletişim, ebeveyn-çocuk iletişimi, kardeşler arası iletişim, kuşaklar arası (yetişkin-yaşlı) iletişim akla gelmektedir. Tüm bu iletişim biçimlerinde bireylerin birbirlerini anlam kodları çerçevesinde anlamaları, hem rasyonel hem de duygusal anlamda karşılıklılık esasına dayanan ilişkide bulunmaları, aile içi rolleri işlevsel kılacak şekilde paylaşmaları ve bireysel alanlarının özerkliğinin hak ve sorumluluklar bağlamında özgür bırakılması esas alınmalıdır. Özellikle bu faktörler eşler arası iletişim için geçerlilik taşımaktadır.

Sağlıklı iletişim biçimi yaşama nasıl geçirilecektir? Bazen eşler “aynı dili konuşuyoruz ama anlamıyoruz” şeklinde ifadelerde bulunurlar. Dolayısı ile bazen aynı dili konuşmak anlamak için yeterli olmaz. Bu durum o dilin içinde yaşanılan gruba göre anlam kodlarının farklılığını ortaya çıkarır. Anlam kodlarının farklılığı, tümüyle içinde bulunduğumuz grubun sosyalleşme sürecinde sembollere yüklediğimiz anlamların farklılığına işaret eder. Sembollere yüklenen anlam, farklı kültür grupları için geçerlidir. Örneğin bir etnik grup farklılığı, dini grup farklılığı, sosyal sınıf farklılığı, mekansal farklılık vb. gibi kültürel alanların yaşantılarının sembollere atfettikleri anlamlar farklıdır, dolayısı ile aynı toplumda yaşanılsa ve aynı dil konuşulsa bile anlam kodları farklı olduğu için diğer bir ifadeyle bireylerin (herhangi bir tıbbi rahatsızlıkları söz konusu değilse) kültürleri farklı olduğu için birbirleriyle anlaşmaları güçleşmektedir. Bu ilişkilerde eşlerin rasyonel olmaları tavsiye edilir. Yaşam alanlarının farklılığını normal kabul edip karşılıklı ilişkinin geliştirilmesi eşlerin oynadıkları rolleri beklentiler içinde değil etkileşim süreçleri içinde yorumlayarak, anlamlandırarak açık iletişim kurmaları salık verilir. Karşılıklı taktir edilmeyi ve beğenilmeyi gerektirir. Övücü bir söz ya da beğendiğini ifade etme davranışı onayladığı için iki tarafa da doyum sağlar ve ilişkilerin uyumlu olmasına yol açar. Bazen eşler arasında tartışmalar olabilir bu tartışmalar eşlerin birbirleri ile daha çok diyalog kurmalarını, iletişime girmelerini gerektirir. Evlilikte sağlıklı iletişimin sürdürülebilmesi için bireysel alanların, evlilik birliğinin gerekleri ve sorumlulukları ölçüsünde serbest bırakılmasının kabul edilmesi gerekmektedir. Evlilikte eşlerin her şeyi paylaşmaları mümkün değildir. Bir eşin hoşlandığı bir şeyden diğer eşin de mutlaka hoşlanacağı anlaşılmalıdır. Eşlerin bireysel alanlarının evliliğin getirdiği hak ve sorumlulukları çerçevesinde serbest bırakılması ilişkinin sağlıklı yürütülebilmesi bakımından gereklidir. Bireysel alanlara müdahale, eşlere değer yargılarına bağlı kalarak “yargıçlık” rolünü üstlenmelerine neden olur. Bireylerin sahip olduğu değer yargıları, içinde yetiştikleri sosyo-kültürel alanla bağlantılıdır. Çünkü her sosyo-kültürel alan aynı zamanda bir anlam yaratma sürecidir de. Yargıçlık rolü eşlerin bireysel alanlarına karışma ya da müdahale etme davranışını getirir. Bunun her şeyi paylaşmak adına yapılması bireylerin özgür alanlarını kısıtlamak anlamına gelir. Bir işten hoşlanmayan eşine, diğer eşin ısrarcı davranması, sorunu büyütür ve ilişkiyi bozar.

Ebeveyn-çocuk ilişkisi için de benzer durumlar söz konusudur. Çocuk sahibi olmak büyük sorumluluk gerektirir. Anne babalar için, topluma yeni bir insan kazandırmak, onun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenmek, ailesine, toplumuna ve sonuçta insanlığa yararlı bir birey kazandırmak kolay bir iş değildir. Hepsinden önemlisi kendi ayakları üzerinde durabilen bir kişiliğe getirmek zordur. Bu zorluğun bilincinde olan aileler ekonomik durumlarını da dikkate alarak çocuk sahibi olmayı ya istememekte ya da sınırlı sayıda olmasını tercih etmektedirler. Bebeklik dönemini atlatıp çocukluk ve gençlik çağına geldiklerinde sorun daha da büyümektedir. İşin içine ailenin dışındaki etkenler girmeye başladığı zaman, örneğin arkadaş çevresi, iletişim araçları, sinema, tiyatro, müzik gibi eğlence merkezleri devreye girdikçe çocuğun ve gencin kontrolü güçleşmektedir. Bu gibi durumlarda anne/babalar çocuklarıyla arkadaş ilişkisi içinde iletişimde bulunmalıdırlar. Diğer bir ifade ile açık iletişim kurmalı, bu iletişimi anne ve baba birlikte üstlenmelidir. Çocukların

onay bulan davranışlarının mutlaka taktir edilmesi gerekir ki, bu davranış yeniden tekrarlanabilsin. Bu durum çocuğun kendisine olan saygısının gelişmesine ve öz benlik kazanmasına yardımcı olmasına neden olur. Anne ve baba çocuklarına iyi bir rol modeli sunarsa, gelecekte çocuklarının da benzer roller üstlenmesi sağlanabilir. Çocuklarıyla arkadaş olma ve açık iletişim kurma ebeveynin görevi olmalıdır.

Yaşlı-yetişkin iletişimi ise en zor olanıdır. İster yaşlı, yetişkin çocukları ile birlikte yaşasın ister ise ayrı yaşasın, iletişim ve ilişki karşılıklılık temeline oturtulabilir. Kuşaklar arasında anlam kodları değişmiş, yaşam tarzı farklılaşmış olsa bile iki kuşağın da birbirlerine yardımcı olma ve katkı verme yönlerinin bulunduğunu kabul etmeleri gerekir. Yaşlı birey her zaman için bir deneyim merkezidir. Yaşamının son dönemimin farkında olan yaşlılar, psikolojik olarak hassas, alıngan ve belli ölçülerde bencil olabilir. Yaşlıya bu dönemin son dönem olduğunu unutturacak meşguliyetler verilir ve yaşlı da bu işi yapmaya istekli olur ise yaşama bağı kuvvetlenir ve iletişim artar. Geçmişin nostaljisi ve geleceğin ölüm korkusu içinde bocalamak yerine, şu anı ya da bugünü yaşamak düşüncesi onu yaşama bağlar ve ile içi diyalogu artırarak yaşamdan doyum sağlar.

Hemen her gün bireyler kendi toplumlarında spontan ilişkiler yaşarlar. Sorgulamadan, düşünmeden bir çok insanla iletişim kurar, konuşur, kısaca kalıplaşmış bir çok davranışlarda bulunur. İlginç olan, bu davranışların, başkaları tarafından yadırganmaması, normal kabul edilmesidir. Bireylerin bu tür davranışlarının normal kabul edilmesinin dayanağı nedir, ailede ne tür eğitim verilmektedir, soruları sosyalleşme sürecinde nelerin olduğunu ve bu süreçte bireylerin neleri yaşadığını anlamayı gerekli kılmaktadır.

3. Sosyalleşme Süreci

İnsanoğlunun doğumu ile başlayan bu süreç her toplumda farklı şekillerde işler. Çünkü sosyalleşme, sosyo-kültürel yapı ile bağlantılı bir kavramdır. Bu bağlamda sosyalleşme, yardıma gereksinimi olan bebeğin, yavaş yavaş içinde doğduğu kültürün geçerli olan becerilerini öğrenerek içselleştirmesi ve bilgili bir kişi haline gelmesi sürecidir (Giddens 1997:25). Bu süreç, karşılıklı etkileşim içinde olan bireylerin bir toplumun yapma, duyma ve düşünme biçimlerini öğrenmesi ve içselleştirmesi yoluyla toplumun kültürünü özümsemesini bireylerin benzer davranışlar göstermesini ve toplumda görel bir uyumun sağlanmasını getirmektedir. Sosyalleşme süreci içinde beceri, disiplinli davranışlar, amaçlar ve uyum bulunmaktadır. Kişi, yaşadığı topluma katılmak ve uyumu sağlamak adına kendisi için gerekli olan; konuşmak, okuyup yazmak, sayıları toplayıp çıkartmak, ekip biçmek, makas kullanmak gibi becerileri, açlık ve cinsellik gibi doyum yollarının ertelenmesi, değiştirilmesi anlamında disiplinli davranışları, anne-baba olmayı, iyi bir bilim insanı, zengin bir esnaf, doktor olmak istemeyi olanaklı kılan amaçları öğrenmeyi gerektirmektedir. Bu öğrenmeler, kişinin sonuçta kendi davranışlarını başkalarının davranışlarında bütünleştirmesini ve toplumla uyumlu yaşamasını sağlar (Tan 1985:36).

İnsanın sosyalleşmesi karmaşık bir süreci oluşturur. İnsan, sosyal çevresinde bulunanların, her gün karşılaştığı sayısız olayların ve bireylerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve gelenek, görenek, ve hukuk kuralları gibi sosyo-kültürel

koşulların, fiziksel çevrenin etkisi altında bulunmaktadır. Bütün bu etkenlerin karmaşık etkileşimi sonucunda insan, hem bir kişi, hem de bir birey olarak yaşamını sürdürür. Böylece sosyalleşme, birey ve toplum açısından ele alınabilir.

Birey açısından sosyalleşme kişiliğin gelişimini ve gerçekleşmesini sağlayarak biyolojik organizmanın insanlaşmasını, benlik ve kişilik kazanması sonucunu doğurur. Toplum açısından sosyalleşme kültürün kuşaklar arasında aktarılması ve topluma yeni katılan üyelerin yaşam düzeneğine uyarlanması işlevini yerine getirir. Böylece sosyalleşme sürecinde, insan yavrusu toplumun bir üyesi haline gelmekte, ailesinin, akraba ve komşuluk düzeyinin, kent ve köyünün ve sonuçta ulusunun bir parçası olduğunu öğrenmektedir. (Kağıtçıbaşı 1983: 251). Bu ifade, bireyin, toplumun norm ve değer yargılarına uyum göstermesi anlamına gelir. Kısaca sosyalleşme bireyi topluma “uyumlaştırma” sürecidir.

Bu karmaşık süreç; işbirliği, uyarlanma, özümseme, rekabet, karşıtlık ve çatışma gibi etkileşim ortamlarında yani aile, arkadaş grubu, okul ve kitle iletişim araçları gibi araçlarla işletilmeye çalışılır. Çocuk, bu etkileşim ortamındaki araçlar içinde dil ve eğitim yoluyla öykünme ve uyarılarla toplumda nasıl davranması gerektiğini öğrenir. Böylece hem psikolojik anlamda “kişi”, hem de sosyal anlamda “birey” haline gelir (Fichter 1990:16-18). Ancak bu süreçte amaç uyumu sağlamak olmakla birlikte, sapma davranışlar da görülebilir. Sapma davranışlar toplumlarda genellikle marjinal düzeydedir. Sapma davranışlar, toplumun genel kuralları içinde tolere edilebilir. Daha sorunlu durumlarda yeniden sosyalleştirme mekanizmaları adı verilen islah evleri, hapishaneler vb. gibi kuruluşlar devreye girer. Dolayısı ile sosyalleşme bireyin yaparak, deneyerek, yanılarak, rasyonelleştirerek, karmaşık etkileşimler ve duygusal ilişkiler içinde gerçekleştirdiği bir süreç olarak değerlendirilir (Tan 1985: 37).

3.Ailede Sosyalleşme

Sosyalleşmenin temel araçlarından olan aile, bireylerin sık dokulu ilişkiler geliştirdiği ve duygusal ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir gruptur. Bu bağlamda ailenin toplumda sahip olduğu temel işlevleri söz konusudur. Ailenin genel olarak, eşler arasındaki psikolojik doyumun sağlanması, çocuğun sosyalleştirilmesi, biyolojik anlamda üreme ve ailenin geçimini sağlamak için ekonomik işlevleri bulunmaktadır (Sayın 1990:26; Gökçe 1996:156).

Ailede bu işlevler bireylerin yaşam ve eylem alanlarının süreklilik sağlamasına yardımcı olur. Evli bir çift ilk kez çocuk sahibi olduğu zaman, kadın annelik statüsünün gereklerini, erkek ise babalık statüsünün gereklerini öğrenmeye başlar. Kendi ebeveynlerinden, yazılı ve görsel kaynaklardan bilgiler toplar. Çocuk yetiştirmenin nasıl olduğu hakkında gözlemlerde bulunarak öğrenmeye çalışır. Kısacası eşler de bu konu hakkında bilgiler edinerek sosyalleşir.

Canlılar aleminde yavrularının en uzun süre bakılmasına muhtaç olan canlı, insan türünündür. Uzun bebeklik dönemi bakımın en yoğun olduğu dönemdir. Bebek çevresindekilere ilk gülücükler dağıtmaya başladığı andan itibaren sosyalleşme süreci başlar. Bu demektir ki artık algı ve öğrenme süreci devreye girmiştir. Freud’a göre (Kağıtçıbaşı 1983: 349), çocukların zihinlerinin en açık olduğu dönem 0-6 yaşlar arasındadır. Bu yaş döneminde öğrendiklerinin tümü

insanın ileriki yaşamının temelini oluşturur. Türkçe de bir deyim vardır, “insan 7’inde ne ise 70’de de odur” cümlesinin anlamı bu açıklamaya uygun düşmektedir. 0-6 yaş kategorisinde çocukları bulunan ailelerin özellikle eşlerin aile içi ilişkilerine özen göstermeleri, dikkatli ve sorumlu davranmaları önerilmektedir. Çünkü anne ve baba çocuklarına rol modeli oluşturmaktadır. Kız çocukların anneyi, erkek çocukların ise babayı model alarak büyüdükleri bilinen bir gerçekliktir. Örneğin, çocuk anne/babasının tartıştığı bir sırada aynı yerde, odada oyuncakları ile oynarken, onların tüm konuşmalarını tıpkı sesin, ses kayıt cihazına kaydedilmesi gibi beynine kaydeder. Anne/baba bunu fark etmez bile. Fakat çocuk bir konuşma sırasında annesinden aldığı uyarıya “ama anne, babam da böyle yapıyor” dediğinde durum açıklığa kavuşur, anne o zaman çocuğunun tartışma sırasında oyun oynadığını sanırken aslında kendilerini dinlediğini fark eder. Kuşkusuz bu örnekleri çoğaltılmak mümkündür. Ancak belirtilmesi gereken nokta ebeveynlerin çocuklarına “anlamaz, etmez” gözü ile bakmamaları gerekmektedir. Hatta aksine bu dönemde çocuğa sevgi ve ilginin yoğun olarak gösterilmesi, ebeveynlerin görevleri olarak bilinir ise iletişim ve ilişki bu çerçevede gelişir.

Aile çocuğa neler öğretir? 0-6 yaş döneminde aile tarafından öğretilen önemli konular arasında yemek yeme alışkanlığı, tuvalet alışkanlığı ve cinsel kimliğini öğrenmesi bulunmaktadır. Bu disiplinli davranışları çocuklara kazandırırken ebeveynlerin ödüllendirme ve takdir etme yaptırımını sık sık kullanmaları gerekir. Yerine getirilen bir davranış ödüllendirilerek pekiştirilir ise tekrarı sağlanır. Çocuğa “sen bunu yapamazsın” demek yerine “gel sana yardım edeyim, birlikte yapalım” ya da “sen bunu yaparsın” diyerek ona öz güveninin kazandırılması gerekir. Bu davranışlar, hem bir iletişim hem de bir ilişki boyutunu vurgular. Böylece çocuk, kendine güvenini kazanarak bir kişilik özelliğine sahip olur. Kendine güven, sosyalleşmenin önemli adımlarından biridir. Bu nedenle anne ve babanın çocuğu ile arkadaş olması onunla sürekli açık iletişim içinde bulunması konusu önem taşımaktadır. Aile içi ilişkilerde çocuk, bağımsız davranışlar geliştirmeyi, paylaşmayı, başkaları ile kendini karşılaştırmayı, kendi görevlerini ve haklarını öğrenir. Bu öğrenme büyük ölçüde taklit ile gelişir. Ancak kardeşleri ya da arkadaşları arasındaki ilişkileri bağlamında rekabet ederek öğrenir. Çocuk anne ve babasını model alırken onları taklit eder ve bu nedenle aile içi ilişkilerde anne ve babanın davranışları, çocuğa örnek olması bakımından anlam ve önem taşır.

4. Türkiye’de Aile Yapısı ve İlişkiler

Türkiye’de aile yapısını irdeleyen Timur(1970)’un araştırmasının dışında geniş çaplı araştırmalara rastlamak güçtür. Bununla birlikte Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) (1993), Aile Araştırma Kurumu’nun (AAK) (1995) yapmış oldukları araştırmalar, Türkiye’deki aile yapısı hakkında bir fikir vermektedir.

Türkiye’de hane halkı büyüklüğü DPT’nin verilerine göre % 4.75, AAK’nın verilerine göre % 4.35’dir. DPT’nin (1993:57) verilerine göre çekirdek aile oranı %67.1, geniş aile oranı %32.9’dur. AAK’nın (1995:61) verilerine göre çekirdek aile oranı %82.8, geniş aile oranı %18.2 olarak saptanmıştır. Bu oranlar, Türkiye’de hane halkı sayısının yaklaşık 4-5 kişiden oluştuğunu ve aile tipinin genel olarak çekirdek (nuclear) olduğunu göstermektedir.

DPT(1993:128-129)’nin araştırmasına göre, kadının aile içindeki temel görevinin %75.81 ile ev işleri yapmak olduğu saptanmıştır. Ancak kadının öğrenim düzeyi yükseldikçe aile içinde kadının temel işlevinin ev işleri olduğu oranının düşmekte olduğu ortaya çıkmıştır. Kadının ailedeki temel görevinin ev işleri olduğunu belirtenler % 80.83 ile ilkokul mezunları, %58.30 ile lise mezunları, %42.52 ile üniversite mezunlarıdır. Bu oranlar göstermektedir ki, kadınların öğrenim durumu yükseldikçe temel görevleri arasında ev işlerini görme oranı düşmektedir.

Aile içinde erkeğin temel görevinin %94.56 ile aile geçimini sağlamak olarak görülmüştür. Erkeğin öğrenim düzeyi yükseldikçe erkeğin ailenin geçimini sağlama oranı düşmektedir. Öğrenim düzeyinin yükselmesi ile görülen en büyük değişiklik, erkeğe verilen ekonomik görevin oranının düşmesi ve sosyal görevleri üstlenme oranının yükselmesidir. Yine erkeğin öğrenim düzeyi yükseldikçe, ev işlerine yardımcı olma oranı (%35.50) artmaktadır (DPT 1993:141).

Erkeklerle yöneltilen “ailede kadının en önemli görevi nedir”, sorusuna %76.29 ile ev işleri yapmaktır, yanıtı verilmiştir. Erkeklerin öğrenim durumu yükseldikçe kadının temel görevinin değiştiği ifade edilmektedir. Üniversite mezunu erkeklerde ev işleri üçüncü sıraya düşerken, birinci sırada %53.45 ile eşine ve çocuklarına manevi destek sağlamak ikinci sırada ise %52.51 ile çocukları yetiştirmek olduğu belirtilmiştir (DPT 1993:142). Bu oranlar, gerek kadınlar gerekse erkekler tarafından kadının temel görevinin özel alan ile sınırlı olduğu kamusal alanlarda görülmesinin çok anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu konunun öğrenim düzeyi faktörü ile doğrudan bir ilişkisinin kurulmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle sosyalleşme sürecinde, aile içi normlar, çocuk yetiştirme tarzı, anne/babanın iletişim biçimi, anne/babanın sundukları rol modelleri gibi kültürel faktörlerin önemli olduğu söylenebilir.

Bir başka çalışmada (Çelebi ve diğerleri 1993:127) aile içi ilişkilerde bir dönüşüm yaşandığını saptamakla birlikte, ev işleri konusunda ayrılmış evlilik ilişkilerinin hakim olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada çekirdek aile oranının yüksek olmasına rağmen (% 62.0), ev içi işlerde geleneksel anlayışın etkili olduğu görülmektedir (Çelebi ve diğerleri 1993:33).

Bu araştırmalar Türkiye’de aile yapısı ve ilişkilerinin ataerkil düzeyde olduğunun kanıtlarını göstermekte ve bireylerin sosyalleşme sürecinde geçirdikleri yaşantıların önemini otaya koymaktadır. Erkek egemen ilişkilerin (otoriter yapının) hakim olduğu bir aile ortamında açık iletişim kurmak güç olmaktadır. Ailede babanın otoritesinin hakim olduğu çocuklarla iletişimde annenin katalizör görevini üstlendiği, kadının çalışmasının yalnızca aile bütçesine katkı boyutunda değerlendirildiği bir yapılanmada aile üyeleri arasında iletişimin yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Kadının öğrenim düzeyinin yükselmesi ve çalışma yaşamına atılması ataerkil ilişkileri esnekleştirmekte, ancak kültürel dokunun değişmesi kısıtlı kalmaktadır. Dolayısı ile aile tipinin çekirdek olması diğer bir ifade ile aile üyelerinin sayısının az olması ilişkilerin modern olduğu anlamına gelmemekte, ilişkiler görece olarak geleneksel özelliğini korumaktadır. Çocuğun sosyalleşmesi sürecinde aile içinde verilen eğitim ve terbiye, genel olarak ataerkil anlayışın desteklenmesine yöneliktir. Aile içi ilişkilerde ataerkil anlayışın hakim olması ise

çocuğun ergenlik ve yetişkinlik çağındaki davranışlarını belirleyen bir öge olmasına ve erkek hakimiyetine dayalı bir ilişki yumağının pekişmesine yol açmaktadır.

SONUÇ

Aile içi iletişimde bireyin, aktif ve rasyonel olarak davranması, birbirlerinin farkında olması, takdir edilmesi, konumunu, hak ve sorumluluklarını bilerek bağımsız davranabilmesi ön planda tutulmaktadır. Bu nedenle aşağıda aile içi iletişimde dikkate alınması gereken bir kaç noktanın altının çizmesinde yarar olduğu düşünülmektedir.

1. Eşlerin birbirleri ile açık iletişim (diyalog) kurmaları ve birbirleriyle ilişkilerinde paylaşımcı bir yapı sergilemeleri ,
2. Anne ve babanın çocuklarına rol modeli oluşturdukları gerçeğinin dikkate alınarak çocuklarının yanında davranışlarına dikkat etmeleri,
3. Aile içi iletişimde gerektiğinde eşlerin birbirlerinin davranışlarını sözel olarak takdir etmeleri, gerektiğinde ise çocuklarının onaylanmış davranışlarını ödüllendirilmeleri,
4. Eşlerin, her şeyi paylaşmak yerine kendi öznel alanlarını, evliliğin verdiği sorumluluk çerçevesinde serbest bırakan bir anlayışı geliştirmeleri,
5. Aile içi ilişkilerde eşlerin hak ve sorumluluklarının neler olduğunun bilincinde olunması, 6.Çocukları yetiştirirken onların bireyci ve özerk yapılarının geliştirilmesine özen gösterilmeleri, diğer bir ifade ile denetimci/özerk bir birey yetiştirme anlayışını geliştirmeleri, 7. Eşlerin birbirlerine sevgi ve saygıyı ihmal etmemeleri, anne babaların çocuklarına sevgilerini vermeleri, çocuklarını sevgi ve ilgi ortamında yetiştirmeleri,
8. Aile üyelerinin birbirleriyle uzlaşmacı, eşitlikçi ve paylaşımcı ilişkileri geliştirmeleri ve bunu çocuklarına aktarmaları.
9. Anne/babanın çocukları ile arkadaş olmalarına özen göstermeleri,
10. Aile üyeleri birbirlerini anlamak adına sık sık kendilerini diğer aile üyeleri ile empati kurarak, neler hissettiklerini ve buna göre davranmaları gerektiğini öğrenmeleri ve değerlendirmeleri önerilmektedir.

Bu ifadeler aynı zamanda iyi insan olmanın göstergeleri niteliğindedir. Burada mükemmeliyetçi bir yaklaşım sezilenebilir. Ancak aile içi uyumun sağlanmasında kurulan iletişim, sorunların büyük bir kısmının çözümünde ve birbirini anlamada yardımcı olabilir. Aksine bu öneriler, hastalığı geçirecek bir reçete değildir. Fakat sorunları azaltma ve hafifletme bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir. Çünkü insanın kendisi değişen bir yapıya sahip olduğundan, bu önerilerin her aile için geçerli olduğunu söylemek ve böyle bir düşünce geliştirmek gerçekçi olmadığı gibi sosyolojik gerçekliklerle de bağdaşmamaktadır.

Aile içi iletişimin kurulabilmesi ve ilişkilerde yaşanan çalışmaların hafifletilebilmesi ya da aza indirilebilmesi için sosyolojik perspektiften işlevselcilik, etkileşimcilik ve karşılıklılık (değiş-tokuş) kuramlarına ilişkin açıklamaların biraradalığının kurulmasının gerektiği düşünülmektedir. Ailenin toplumdaki en temel işlevlerinden birinin sosyalleşme olduğu dikkate alınırsa bireyin topluma kazandırılması süreci içinde uyumlu birey yetiştirmenin gerekliliği ortaya çıkar. Bu işlevsellik çerçevesinde bireyin “aktif bir aktör” olarak aile içi sorumluluklarını,

kazandırılması süreci içinde uyumlu birey yetiştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bu işlevsellik çerçevesinde bireyin “aktif bir aktör” olarak aile içi sorumluluklarını, beklenti içinde olmadan karı-koca olarak eşlerin yerine getirmeleri, kuralları ilişkiler sürecinde kendilerinin oluşturmaları söz konusudur. Böylece eşlerin sahip oldukları kaynakların karşılıklı olarak değiş-tokuşa tabi tutulması ile aile içi açık iletişimin kurulabilmesinin ve sağlıklı ilişkilerin yaşanabilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda eşlerin birbirlerinin bireysel (öznel) alanlarını kısıtlamak yerine “evlilik sorumluluğu” ilkesi çerçevesinde ilişkilerine yön verebildikleri taktirde daha rasyonel bir davranış olarak gözükmektedir. Bu durum sağlıklı iletişim ve ilişkilerin kurulabileceği anlamına gelmektedir.

Diğer yandan çocukların yetiştirilmesi konusunda sürekli aileye vurgu yapılması da sorunun öteki yüzünü görmeyi engelleyebilir. Çocukların sağlıklı yetiştirildiği konusu yalnızca aile olarak iç dinamiklerin değil, aynı zamanda dış dinamiklerin de önemli olduğu gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Dış dinamikler olarak toplum ve çevrenin (arkadaş grubu ve medyanın) özellikle günümüzde, sosyalleşme sürecinde ailenin işlevlerini aksattığı görülmektedir. Bu sorunun araştırılması ayrı bir çalışma konusudur. Bu çalışmada ayrıca aile üyelerinin fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkları ile ekonomik sorunlarının aile üzerindeki etkileri dikkate alınmamıştır. Ancak diğer faktörler veri olarak kabul edildiğinden, aile içi iletişim boyutu üzerinde odaklanılması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- AAK, (1995), Aile İçi Şiddetin Sebebi ve Sonuçları, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- Çelebi, N., A. Görgün Baran, B. Tokuroğlu (1993) Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yay.
- DPT, (1993), Türk Aile Yapısı Araştırması, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Fiske, Jhon (1996), İletişim Çalışmalarına Giriş, Çev. Süleyman İrvan, Ankara: Ark Yay.
- Fichter, J. (1990), Sosyoloji Nedir?, Çev.:N. Çelebi, Konya:Selçuk Üni. Yayınları
- Giddens, Anthony (1997), Sociology, Polity Press, Cambridge UK .
- Gökçe, Birsen (1996), Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar Ankara: Savaş Yayınları
- Gökçe, Orhan (1997), İletişim Bilimine Giriş, Ankara: Turhan Kitabevi
- Görgün-Baran, Aylın (1997) İletişim Sosyolojisi, Ankara: Afşaroğlu Matbaası
- Kağıtçıbaşı Çiğdem (1983), İnsan ve İnsanlar, İstanbul: Beta Dağıtım ve yayıncılık.
- Klein, David M, J. M. White (1996), Family Theories An Introduction, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Ritzer, George (1988), Sociological Theory, Pulished By Alfred A. Knopf.Inc.New York.
- Sayın, Önal (1990), Aile Sosyolojisi, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları
- Tan, Mine (1985), Toplum Bilimine Giriş, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları